




İĞDIR KERVAN SARAYI VE KERVAN YOLU ÜZERİNE YENİ  
DEĞERLENDİRMELER  
NEW EVALUATIONS ON İGDIR CARAVANSERAI AND CARAVAN ROAD  
HASAN BUYRUK


Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü  
Assoc. Prof. Ordu University, Faculty of Science and Letters, Department of Art History  
[hasanbuyruk76@gmail.com](mailto:hasanbuyruk76@gmail.com)

 <https://orcid.org/0000-0001-5006-0990>

**Atıf / Citation**

Buyruk, H. 2021. "İğdır Kervansarayı ve Kervanyolu Üzerine Yeni Değerlendirmeler". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 72, (Eylül- September 2021). 119-138

**Makale Bilgisi / Article Information**

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article  
Geliş Tarihi-*Received Date* : 23.02.2021  
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 11.07.2021  
Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021  
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4546>

**İntihal / Plagiarism**

*This article was checked by*  *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.



**Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute**  
TAED-72, Eylül-September 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

[www.turkiyatjournal.com](http://www.turkiyatjournal.com)  
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>



## İĞDIR KERVAN SARAYI VE KERVAN YOLU ÜZERİNE YENİ DEĞERLENDİRMELER NEW EVALUATIONS ON İGDIR CARAVANSERAI AND CARAVAN ROAD

HASAN BUYRUK

### Öz

İğdir Kervansarayı, İğdir'a 30 km uzaklıkta Göngörmez, Kızılkule, Kervansaray ve Asma köylerinin yol kavşağında düzlük bir alan üzerinde yer almaktadır. Kervansaraya İğdir merkez sınırları içerisinde olması ve İğdir'a yakınlığından dolayı bu isim verilmişken, bazı kaynaklarda, Ejder Kervansarayı, Harmandöven Kervansarayı, Zor Kervansarayı olarak da anılmaktadır. Bunun yanında yöredeki köylüler Aynalı Han isminden de bahsetmektedir. Günümüzde restore edilmiş olan Kervansaray, uzunlamasına bir plana sahip olup, cephesinin ortasında yukarı ve dışarıya çıkıntı yapmayan bir taç kapısı bulunmaktadır. Orta Çağ ve sonrasında özellikle deniz yoluyla Batum Limanı'na gelen kervan ve seyyahlar, buradan Tiflis, Ecmiazin, Erivan, Nahçıvan, Culfa gibi ana duraklar üzerinden İran topraklarına girerek Tebriz'e ulaşmaktaydı. Bunun yanında İstanbul'dan başlayıp, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum, Kars, Ani veya Kağızman, Ecmiazin, Erivan, Nahçıvan, Culfa Tebriz, yine Trabzon Limanı'ndan başlayıp, Gümüşhane, Bayburt Erzincan, Erzurum, Kars, Ani veya Kağızman, Ecmiazin, Erivan, Nahçıvan, Culfa Tebriz güzergâhı da kullanılmaktaydı.

İğdir Kervansarayı ve kervan yolu üzerine, günümüze kadar birtakım araştırmalar yapılarak, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Çoğu bilimsel olan bu yayınlarda, kervansarayın adı, yapısını, tarihi, dönemi, kervan yolunun güzergâhı, bağlantıları vb. durumlar tartışılarak belirli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Ancak bütün bu yayınlarda incelendiğinde; tarihsel çerçevede, dönem tespitinde, planda, işçilikte ve güzergâhta vb. özelliklerde birbiriley uyumlayan ve bir bütünü tamamlamayan durumlarla karşılaşmıştır. Bu çalışmada sözü edilen tüm bu konular tek tek ele alınarak, tarihi çerçeve içerisinde, belge ve maddi buluntular eşliğinde yeniden değerlendirilecek, bilim dünyasına ve gelecek kuşaklara sunulmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** İğdir, Kervansaray, Kervan yolu, Rota, Değerlendirme.

### Abstract

İğdir Caravanserai is located on a flat area at the road junction of Göngörmez, Kızılkule, Kervansaray and Asma Villages 30 km away from İğdir. While this name was given to the caravanserai due to its location within the central boundaries of İğdir and its proximity to İğdir, it is also called as Ejder Caravanserai, Harmandöven Caravanserai, Zor Caravanserai in some sources. Besides, the local villagers also mention the name Aynalı Han. The caravanserai, which has been restored today, has a longitudinal plan and there is a crown gate in the middle of its facade that does not protrude upwards and outwards. In Medieval Age and later, caravans and travelers, who came to Batumi Harbour by sea, entered to Iran via main stops such as Tbilisi, Ecmiazin, Yerevan, Nakhchivan and Julfa and reached to Tabriz. In addition, the road starting from Istanbul, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum, Kars, Ani or Kağızman, Ecmiazin, Yerevan, Nakhichevan, Julfa Tabriz and the road again starting from Trabzon Harbour, Gümüşhane, Bayburt Erzincan, Erzurum, Kars, Ani or Kağızman, Ecmiazin, Yerevan, Nakhchivan, Julfa Tabriz was also used.

Various researches have been made on İğdir Caravanserai and caravan road until today and various opinions have been put forward. In these publications, which are mostly scientific, situations such as the name of the caravanserai, its owner, its date, period, the route of the caravan road, its connections, etc. were discussed and tried to be set within a certain framework. However, when all these publications are examined; some situations in which the characteristics such as historical framework, period determination, plan, workmanship and route, etc. did not match each other and did not complete a whole, have been seen. All these issues mentioned in this study will be handled one by one, evaluated within the historical framework, in the presence of documents and material findings, and will be re-evaluated, and they will be presented to the world of science and future generations.

**Key Words:** İğdir, Caravanserai, Caravan road, Route, Evaluation.

### **Structured Abstract**

*Iğdır Caravanserai is located on a flat area at the road junction of Güngörmez, Kızılkule, Kervansaray and Asma Villages 30 km away from Iğdır. While this name was given to the caravanserai due to its location within the central boundaries of Iğdır and its proximity to Iğdır, it is also called as Ejder Caravanserai, Harmandöven Caravanserai, Zor Caravanserai in some sources. Besides, the local villagers also mention the name Aynalı Han. The caravanserai, which has been restored today, has a longitudinal plan and there is a crown gate in the middle of its facade that does not protrude upwards and outwards. The caravanserai looks like a castle with 5 semi-cylindrical supporting towers on each of its north and south long sides. An important part of the caravanserai is the crown gate with a width of 2.20 m placed in the middle of the facade of which 23 m. long corners where ornamentation is concentrated, is rounded with half-round towers. The geometric strip, consisting of thin flat glades with scratched in the middle, consists of eight and twelve-armed stars arranged according to shifted axes. This type of decoration consists of examples seen in stonework of Seljukian period.*

*In Medieval Age and later, caravans and travelers, who came to Batumi Harbour by sea, entered to Iran via main stops such as Tbilisi, Ecmiazin, Yerevan, Nakhchivan and Julfa and reached to Tabriz. In addition, the road starting from Istanbul, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum, Kars, Ani or Kağızman, Ecmiazin, Yerevan, Nakhichevan, Julfa Tabriz and the road again starting from Trabzon Harbour, Gümüşhane, Bayburt Erzincan, Erzurum, Kars, Ani or Kağızman, Ecmiazin, Yerevan, Nakhchivan, Julfa Tabriz was also used. These roads were the routes that came from the west along the Aras River Basin and extended eastward into Tabriz and Iran using the north of the Aras River. In another way, the road that comes from the east in other words from inside of Iran, passing through Tabriz, enters into the territory of Türkiye after Makua from the Dogubeyazıt district of Agri. From here, the road reaching Çobandede Bridge over Doğubeyazıt-Diyadin-Taşlıçay-Ağrı-Elaşkirt connects here with the road of Kars-Ani and Karakurt-Kağızman Iğdır coming from Erzurum. This road is also the main route from Central Anatolia to Istanbul and Trabzon Harbour in connection with Erzurum. Another road from Beyazıt is connected to the Mediterranean via Van-Bilis-Siirt-Diyarbakır-Urfa-Antep. It is also known that there are some secondary roads connecting to these main routes.*

*Although Iğdır Caravanserai was not located on these main routes, it was located on the route providing connection to important centers such as Nakhchivan, Yerevan, Kars, Ani and Sürmeli. The road from Sürmeli to Ahlat was connected to Ahlat and Bilis via Taşlıçay-Erciş by crossing Kucak Pass through Iğdır Caravanserai. Karakale Han (Sürmeli) -Iğdır Caravanserai-Musun Caravanserai and Erciş, which are lined south to Ahlat on this route, emerge as interesting examples. Among these, only Iğdır Caravanserai remain standing. Various researches have been made on Iğdır Caravanserai and caravan road until today and various opinions have been put forward. In these publications, which are mostly scientific, situations such as the name of the caravanserai, its owner, its date, period, the route of the caravan road, its connections, etc. were discussed and tried to be set within a certain framework. However, when all these publications are examined; some situations in which the characteristics such as historical framework, period determination, plan, workmanship and route, etc. did not match each other and did not complete a whole, have been seen. All these issues mentioned in this study will be handled one by one, evaluated within the historical framework, in the presence of documents and material findings, and will be re-evaluated.*

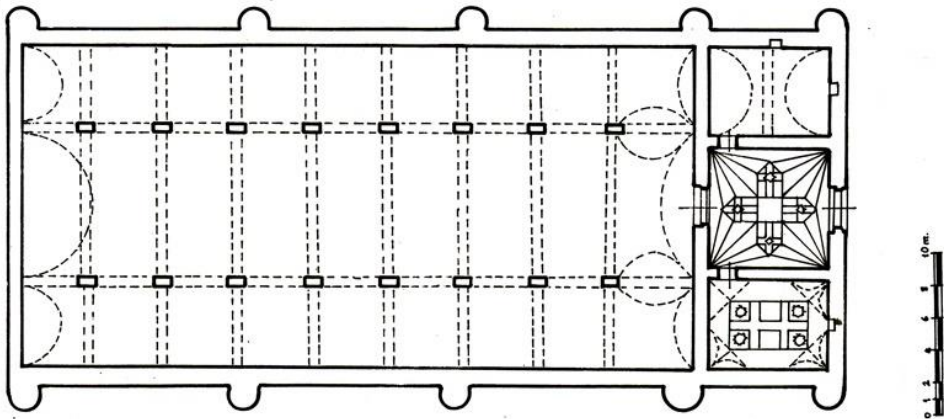
*It is understood that Iğdır Caravanserai examined and the route on which it is located are outside of the routes used by dozens of travelers, mentioned above or except them, traveling in the region. From the information provided by travelers, the roads passing through the region are confirmed, while the route of Tabriz-Dogubeyazıt-Çilli pass - Iğdır - Batumi, which the vast majority of researchers refer, cannot be verified either with documents or with physical*

evidence. The name Şerefüddin Ezdere (Şerafeddin Ejder) as the patron (Şerafüddin Ezdere's Chiefdom of Sürmeli 1225, the proposed construction date for the Caravanserai as the end of the 13th century) also shows inconsistencies. The view regarding the dating of the Seljuk Period and the end of the 3rd century, the beginning of the 14th century, in which almost all of the researchers participated, also show inconsistencies with the historical process. Likewise, the Seljuks remained in the region for a short period of 7 years, which falls into the second quarter of the 13th century and is inconsistent with the proposed construction date. However, considering that Hülagü accelerated the activities for public works in the region after 1261, the period and dating become more meaningful. Based on the whole of this research; we suggest the route of the caravanserai, whose owner is unknown, as Yerevan-Sürmeli-Doğubeyazıt-Erciş-Ahlat, its period as İlhanlı, and its date as the third quarter of the 13<sup>th</sup> century and the end of the 13<sup>th</sup> century. Based on the whole of this research, for the caravanserai whose patron is unknown, we suggest the route as Yerevan-Sürmeli-Doğubeyazıt-Erciş-Ahlat, its period as İlhanlı, and its construction date as from the third quarter of the 13<sup>th</sup> century to the end of the 13<sup>th</sup> century.

### Giriş

Bilindiği üzere kervansaray ve hanların inşası ana yollar üzerinde gerçekleştirilmiş olup bu uygulama Karahanlılardan başlayıp Büyük Selçuklularla devam eden Anadolu Selçuklularında da zirve yapan bir mimari tarzdır. Anadolu Selçuklularından sonra bu yapılanma devam etmişse de zirve noktasını Anadolu Selçuklu dönemi oluşturmaktadır. Selçukluların ticari dehasını yansıtan han ve kervansarayların hemen tamamı taştan inşa edilmişlerdir ki bunların büyük çoğunluğunda kaliteli düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Ticaret, kervan yollarının gelişmesinde ve çeşitlenmesinde en önemli nedenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kervanlarla yola çıkan tüccarlar, ulaşacakları menzile en kısa ve güvenli yolu tercih etmek durumundaydılar. Dönemin ticaret merkezlerine bakıldığında; Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erzurum, İç Anadolu Bölgesi'nde Konya, Kayseri ve Sivas, Akdeniz Bölgesi'nde Yumurtalık Limanı ve Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon kenti, özellikle de limanı öne çıkan yerlerin başında gelmekteydi.

Konumuzu oluşturan Iğdır Kervansarayı, günümüz Iğdır şehrinin yaklaşık olarak 30 km uzağında yer almaktadır. Düzlük bir alanda bulunan kervansaray, düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiş olup dış taraftan 24 x 55 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzun dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Çizim 1). Taç kapısı doğu cephesinin ortasına yerleştirilmiş olup dışa taşıntı yapmamaktadır (Fotoğraf 1). Taç kapıdan (Fotoğraf 2) kare planlı üç bölümlü bir hole girilmektedir. Orta kısım, taç kapı ile aynı eksende bulunan oldukça sade diğer bir kapı ile ahır kısmına açılırken, birer kapı ile de güney ve kuzeyindeki hücrelere açılmaktadır. Kervansaray harap bir haldeyken, 2008 yılında restore edilmiş ve tamamıyla yok olmaktan kurtarılmıştır. Günümüze kadar kervansarayın üzerine yapılan bilimsel araştırma ve yayınlar incelendiğinde, dönem, bânî ve güzergâh konusunda bir takım çelişki ve uyumsuzluklarla karşılaşmıştır. Tespit edilebilen bu durumlar coğrafi konum ve tarihi çerçeve içerisinde yeniden değerlendirilmeye çalışılacaktır.



Çizim 1- Iğdır Kervansarayı Planı (Ünal, 1970: 12)



*Fotoğraf 1- Iğdır Kervansarayı Dış (Yazarın Kendi Arşivinden) ve İç Mekândan Görünüm (www.aa.com.tr)*

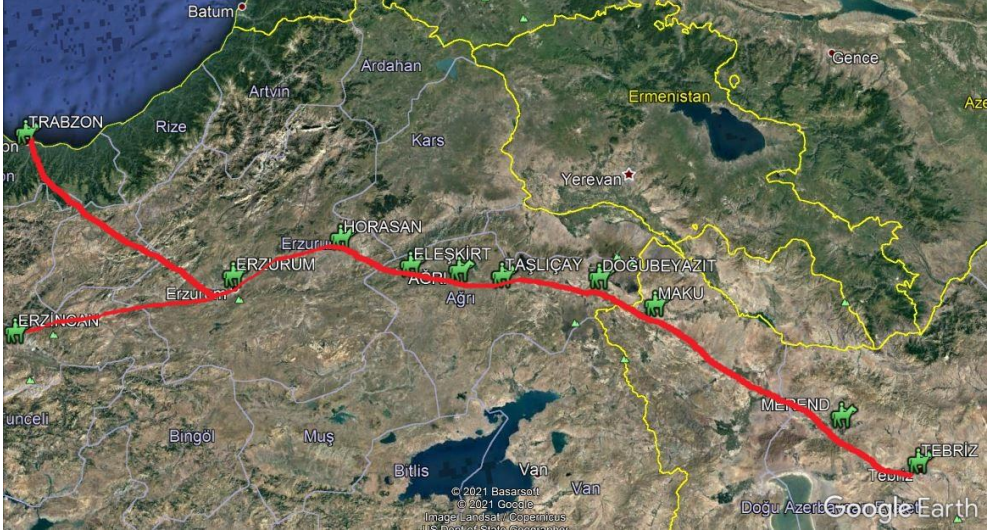


*Fotoğraf 2- Iğdır Kervansarayı Taç Kapısının Restorasyon Öncesi ve Sonrasına Ait Görseller*

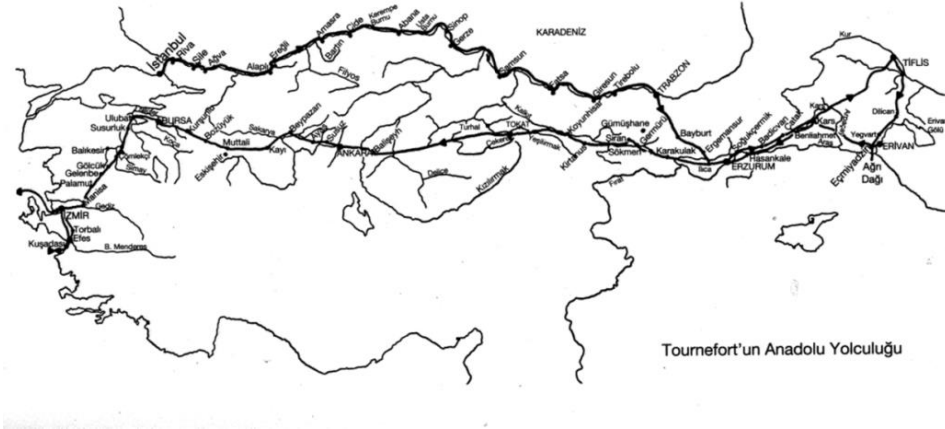
### **Bölge Kervan Yolu Ağı ve Bu Yolları Kullanan Seyyahlar**

Trabzon Limanı'na gelen emtia, Gümüşhane-Bayburt rotasını izleyerek Erzurum'a ulaşıyordu. Yumurtalık Limanı'na gelen emtia ise kuzey kervan yolunu kullanarak, Kozan, Feke, Saimbeyli, Pınarbaşı üzerinden Sivas'a ulaşıyordu. Yine Yumurtalık Liman ve Çukurova'dan başlayan diğer bir yol ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden geçip, Van üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı. Trabzon ve Sivas'tan gelen ana yollar Erzurum üzerinde birleştikten sonra buradan Tebriz'e uzanmaktaydı. Ana rota Pegolotti'nin de belirttiği gibi Erzurum, Hasankale, Çobandede Köprüsü, Sarımsaklı, Karaköse (Ağrı) ve Tebriz'di (Pegolotti 1936: 28-29; Kiepert 1881: 901). Bu güzergâh, Heyd tarafından ise batıya doğru, Doğubeyazıt, Karakent, Tepeüstü, Diyadin, Üçkilise (Taşlıçay), Ağrı, Eleşkirt, Tahir, Horasan, Köprüköy, Pasinler, Soğuk Çermik, Erzurum olarak verilmektedir (Heyd 1959: 116; Gündoğdu 2007: 412) (Fotoğraf 3). 18. yüzyılın başlarında Anadolu içlerine seyahat eden Tournefort, bu yolların hem Tokat-Sivas-Erzurum güzergâhını, hem de Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum güzergâhını kullanmıştır (Tournefort 2008: C. 2. 8) (Çizim 2).



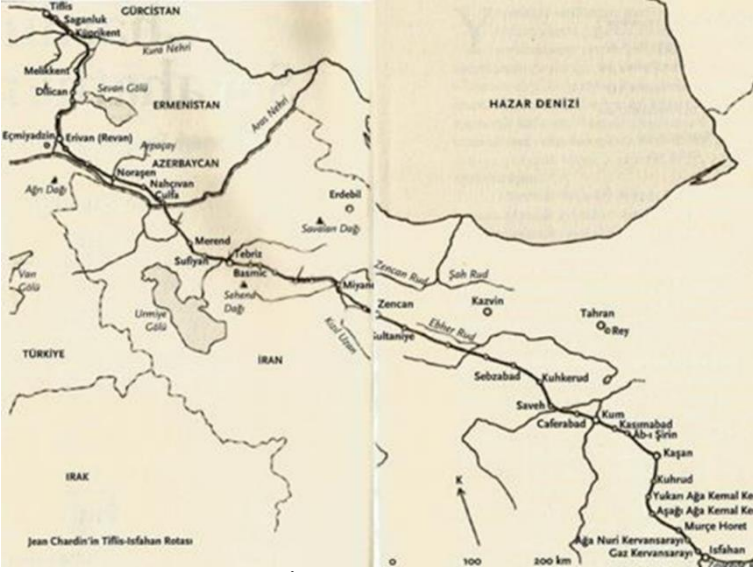


Fotoğraf 3- Trabzon-Sivas- Erzurum-Tebriz Yolu (Google'den Düzenlenerek)

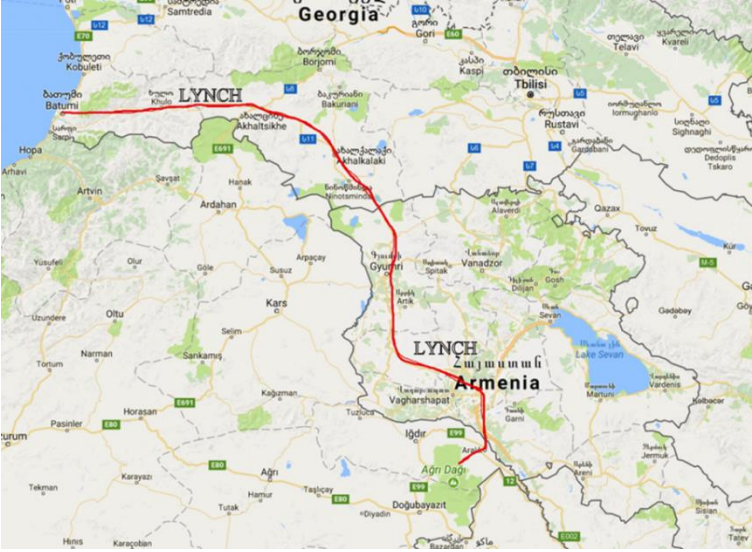


Çizim 2- Tournefort'un Anadolu Yolculuğunu Gösterir Harita (Tournefort: C. 2. 8)

Orta Çağ öncesi ve sonrasında Tebriz'e ulaşan diğer bir ana rota ise Batum limandan başlayıp, Gürcistan topraklarını kat ederek Ermenistan'da Ecmiazin, Erivan, Nahçıvan, Culfa üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı. 17. yüzyılın ikinci yarısında İran içlerine seyahat eden Jean Chardin (Chardin 2014) (Çizim 3), 1829 yılında Frederic Parrot (Parrot 1846), 1894 yılında Lynch (Lynch 1901), bu güzergâhı kullananlar arasında sayılabilir. Bunlardan, Parrot ve Lynch yolculuklarını Ağrı Dağı'nda sonlandırmış olup İran topraklarına girmemişlerdir (Fotoğraf 4).



Çizim 3- Chardin'in İzlediği Güzergâh (Chardin 2014: 5-4)

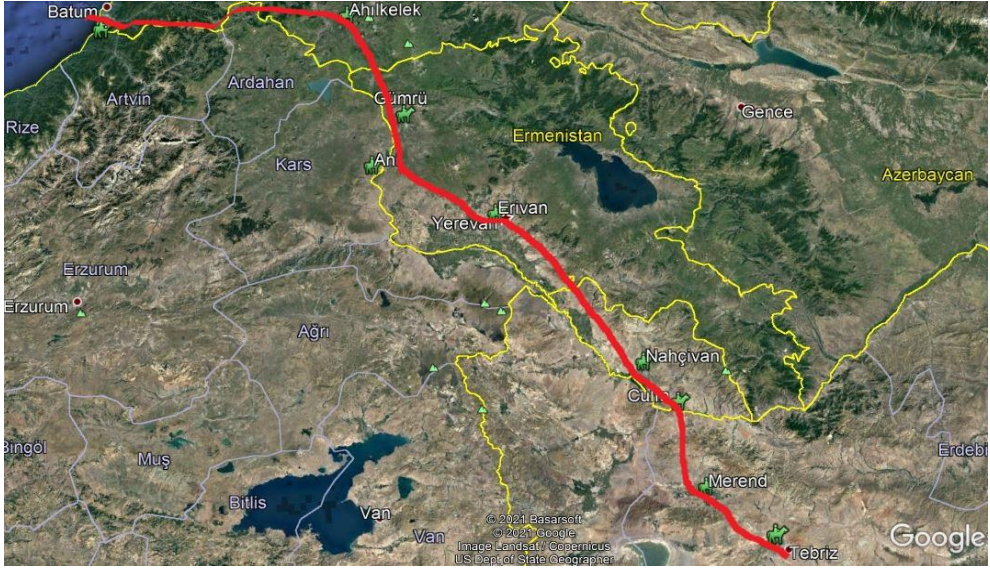


Fotoğraf 4- Lynch'in İzlediği Güzergâh (Google'den Düzenlenerek)

Bu rota üzerinde bulunan Ani, Orta Çağ'da önemli bir ticaret merkeziydi. Kervanların buluşup dağıldığı bir konumda yer almaktaydı. Ani'den kuzeye devam eden bir yol Batum Limanı'na ulaşırken, güneye devam eden bir yol da Kars-Sarıkamış-Horasan üzerinden Çobandede Köprüsü yoluyla Erzurum ve İç Anadolu'ya gidiyordu. Tebriz'den çıkan Maku-Doğubayazıt-Diyadin-Taşlıçay-Ağrı-Eleşkirt yolu Tahir Geddiği'ni aşttıktan sonra Horasan üzerinde Ani yolu ile birleşmekteydi. İğdir- Kağızman- Karakurt (Aras

Nehri'ni takip eden yol=Dere Yolu) yolu Karakurt üzerinde Ani-Kars yolu ile birleşirken, Horasan'da da Doğubayazıt-Ağrı-Eleşkirt yolu ile birleşmekteydi.

Tebriz'e ulaşan Erivan-Nahçıvan-Culfa (Fotoğraf 5) ve Erzurum-Eleşkirt-Ağrı-Taşlıçay- Doğubayazıt güzergâhlarının yanında (Fotoğraf 3) 3. bir güzergâh daha bulunmaktadır. Bu rotada; Tebriz- Merend- Hoy güzergâhını izleyen yol, Van'a ulaşmaktaydı. Yol burada Van Gölü'nün kuzeyinden ve güneyinden geçmek üzere ikiye ayrılmaktadır. Güneyden geçen yol, Bitlis'e, kuzeyden geçen yol ise Muradiye-Erciş-Adilcevaz ve Ahlat'a ulaşmaktaydı (Fotoğraf 6).

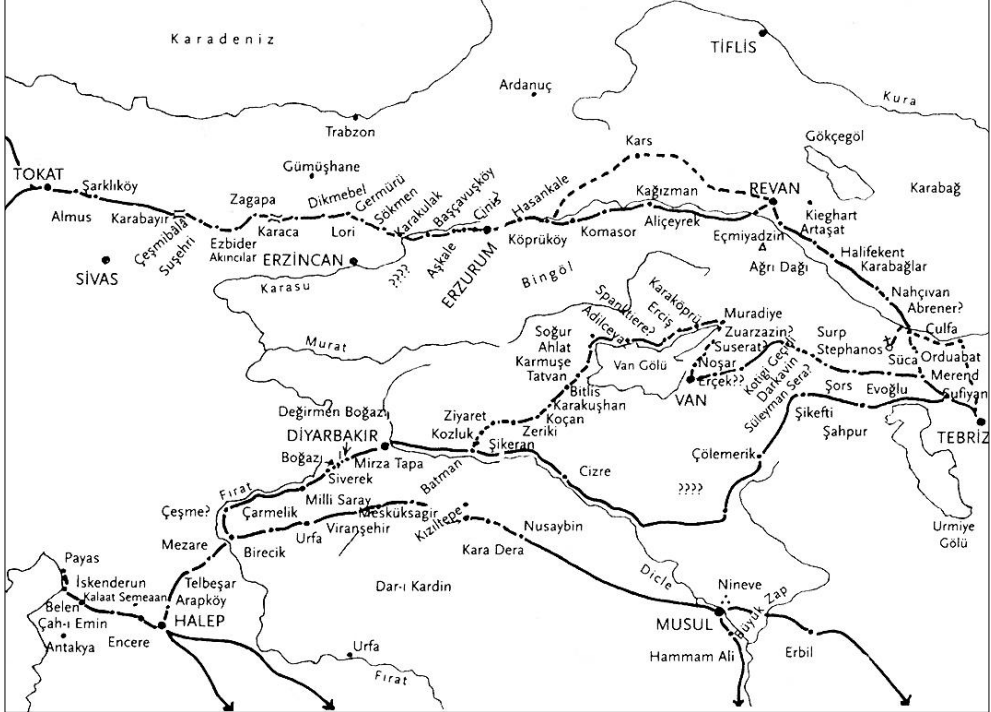


Fotoğraf 5- Batum-Erivan-Nahçıvan-Culfa-Tebriz Güzergâhı (Google'den Düzenlenerek)



Fotoğraf 6- Tebriz-Van-Bitlis Güneydoğu Anadolu Yolu (Google'den Düzenlenerek)

1631-1663 yılları arasında Ortadoğu'ya altı seyahat yapan, Jean Baptiste Tavernier, yukarıda sözü edilen güzergâhlardan Erzurum-Kars-Revan-Culfa-Merend-Tebriz, Erzurum-Kağızman-Revana, Tebriz-Van-Muradiye-Erciş-Adilcevaz-Ahlat-Bitlis-Diyarbakır İskenderun güzergâhlarını kullanarak seyahati hakkında bilgiler vermiş, haritasını çıkarmıştır (Tavernier 2010: 39) (Çizim 4).



Çizim 4- Tavernier'in Kullandığı Güzergâhlar (Tavernier 2010: 39)

Sayılan bu güzergâhlar yanında, Tebriz- Culfa- Nahçıvan- Erivan- Ani- Batum güzergâhının yakınında bulunan Sürmeli (Surmari) kenti önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu güzergâh Aras Nehri'nin kuzey yakasını takip ederken, Sürmeli Aras'ın güney kıyısında yer almaktadır. Sürmeli, kuzeydeki yolun ana duraklarından biri olan Ecmiazin'e yaklaşık olarak 40 km, güneydeki yolun duraklarından olan Doğubayazıt'a ise yaklaşık olarak 65 km mesafede yer almaktadır. Konumundan da anlaşılacağı üzere, Sürmeli her iki ana yolun yaklaşık olarak ortasında yer almakta, kuzeyden ve güneyden bu ana yollar ile bağlantı kurmaktan başka batıdan da Aras Nehri'ni takip ederek, Kağızman üzerinden Karakurt ve Çobandede Köprüsü mevkiilerinde yine bu iki yol ile birleşmektedir.

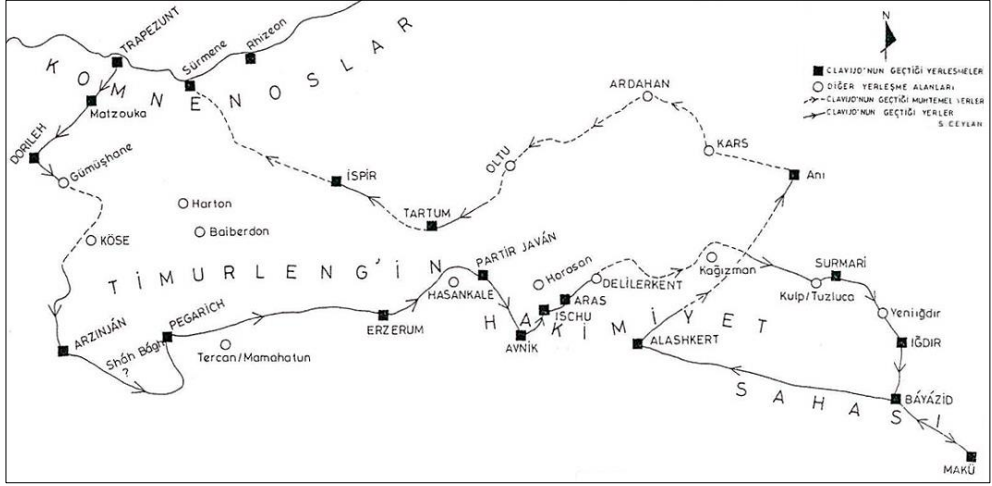
Yukarıda verilen güzergâhlardan da anlaşılacağı üzere Sürmeli ve Korhan (Eski Iğdır)<sup>1</sup>, ana yol güzergâhlarında bulunmadığından batıdan İran içlerine seyahat eden

<sup>1</sup> Günümüzdeki Iğdır yerleşimi 17. yüzyılın 3. Çeyreğinde kurulmuştur. Korhan diye bilinen bu yer 2200 metre rakımda Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında kurulu bulunan Eski Iğdır'ın olduğu bölgeye verilen isimdir.

seyyahlar, bu yol ve üzerinde bulunan bu yerleşimlerden fazlaca söz etmezler. Bu yüzden 1404 yılında İran'a seyahati sırasında; Erzurum-Pasinler-Kağızman-Karakurt-Tuzluca-Sürmeli-İğdır-Doğubeyazıt güzergâhını izleyen Clavijo, çok kullanılmayan bu güzergâh ve yerleşimleri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır; "26 Mayıs Pazartesi günü Deliler köyünden hareket ederek Aras nehrine ulaştık ve kıyısında mola verdik. Bu, bütün havaliyi dolaşan muazzam bir nehirdir. O gün yolculuğumuz çukurlar ve tepeler arasında geçti. 27 Mayıs Salı günü Nadjoy köyünde istirahat ettik. Bu köyde bizi hürmetle kabul eden bir keşişle karşılaştık. Köyde oturanların çoğu Ermeni idi. Tekrar Aras kıyısında ilerlemeye devam ettik. Yol bozuk ve birçok yeri dim dik idi. Ertesi gün yine bir köyde kaldık. Burada, dağın tepesinde kurulmuş bir kale vardı. Dağ-taş tuz kayaları ile kaplı idi. Civar köylerden gelenler buradan tuz alıp yemeklerinde kullanıyorlarmış. Şimdi, Sözmari/Surmali şehrini tarif edeceğiz. Bize anlatıldığına göre tufandan sonra kurulan ilk yer burasıdır. Biz buraya, 29 Mayıs Perşembe günü öğle üzeri ulaştık. Surmari büyük bir şehirdir. Ararat dağı buradan altı fersah kadar ötelere uzanıyor. Nuh'un gemisi bu dağın üzerine konmuştu. Aras nehrinin kenarında olan Surmari, bir taraftan derin bir vadi ile çevrilmekte diğer taraflarında ise sarp dağlar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yeredir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin, biri dış biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır. Hakikaten bu Surmari şehri tufandan sonra kuru toprak üzerine kurulan ilk şehirdir. Burayı kuranlar, Nuhun oğullarıdır.

Şehirde yaşayanların anlattığına göre, bundan 18 sene evvel bugün şehre hâkim olan Toktamış han, burayı muhasara ederek gece gündüz saldırmış. Muhasaranın 12 günü iki taraf anlaşmış. Anlaşmaya göre Toktamış han gidecek yani kendisi ve askerleri şehre girmeyecek buna karşılık şehir ona vergi ödeyecek, Toktamış bu şartı kabul etmiş, birde şehirdeki savaşçılardan yarısının Gürcülere karşı kendisinin yanında yer almasını istemiş. Çünkü Toktamış Gürcülerin Corc namındaki hükümdarı ile savaşmak düşüncesinde idi. Bunu kabul eden şehrin savaşçıları dışarı çıkar çıkmaz, Toktamış askerlerine şehre hücum emrini veriyor. Şehre giren Toktamış askeri şehrin surlarını yıkıyor ve karşı koymaya çalışanları öldürüyor. O zamanlar burada yaşayanların çoğu Ermeni iken bugün onların yerini Müslümanlar almış. Bunu daha sonra izah edeceğiz. Surmari de eski yapılara sık sık rastlanır. Geçtiğimiz her yerde bize ve yanımızdakilere bol bol gıda maddeleri verilmiş. Atlar temin edilmişti. Çünkü buraları Timur'un idaresine geçtiğinden beri sulh ve sükune kavuşmuştur.

Ertesi gün (Cuma) Surmari den hareket ettik. Yolda, bir kayanın üzerine kurulmuş kaleye rastladık. Dul bir kadın bu kalenin sahibesi idi ve Timur'a vergi veriyordu. Eskiden burada eşkıya barınmakta imiş ve bunlar, o civardan gelip geçen yolcuları soyarak geçiniyorlarmış. Timur buradan geçiyorken. Kaleye hücum ederek zapt etmiş ve eşkıyanın reisini öldürmüştü, sonra da kaleyi reisin zevcesine bırakmış. Timur giderken kalede tekrar eşkıya barınmaması için bütün kapıları söktürmüştü ve bir daha buraya kapı yapılmamasını emretmiş. Biz buraya vardığımızda, gerçekten kapı namına bir şey yoktu. Bu kalenin ismi İğdır'dır. Ararat dağının ucunda bulunan bu kale, Hz. Nuh tarafından yapılmış olan geminin tam durduğu yeredir. Bu Ararat dağı da Trabzon'dan beri gördüğümüz diğer dağlar gibi çirilçiplaktır. İğdır kalesinin sahibesi bize çok iyi misafirperverlik gösterdi, o gece ağırladı ve bütün ihtiyaçlarımızı temin etti." (Clavijo 2007: 82-84).



Çizim 5- Clavijo'nun Gidiş ve Dönüş Güzergâhı ve Uğradığı Merkezler (Konukçu 1994: 265)

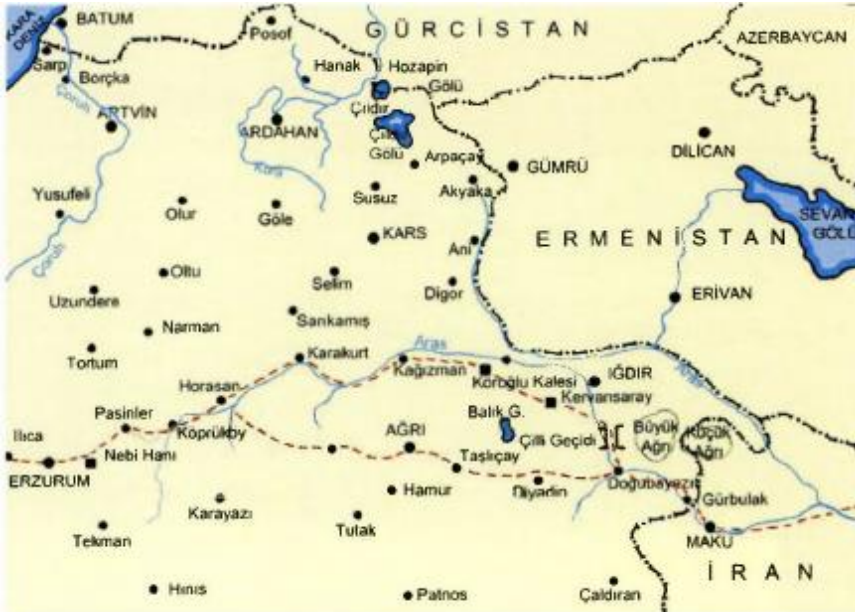
Clavijo'nun anlatımlarından da anlaşılacağı üzere o tarihte inşa edilmiş olduğu var sayılan Iğdır Kervan Sarayı'ndan bahsedilmemektedir. Clavijo muhtemelen Aras Nehri'ni takip ederek Ahura (Yenidoğan Köyü) üzerinden Iğdır'a uğradıktan sonra Doğubayazıt'a geçmiştir. Zaten kervansaray konum olarak Sürmeli'nin yaklaşık 23 km güneyinde Iğdır'ın ise yaklaşık 45 km batısında yer almaktadır. (Çizim 5)

### Iğdır Kervansarayı ve Bulunduğu Güzergâh Üzerine Yapılan Bilimsel Araştırma ve Yayınlar

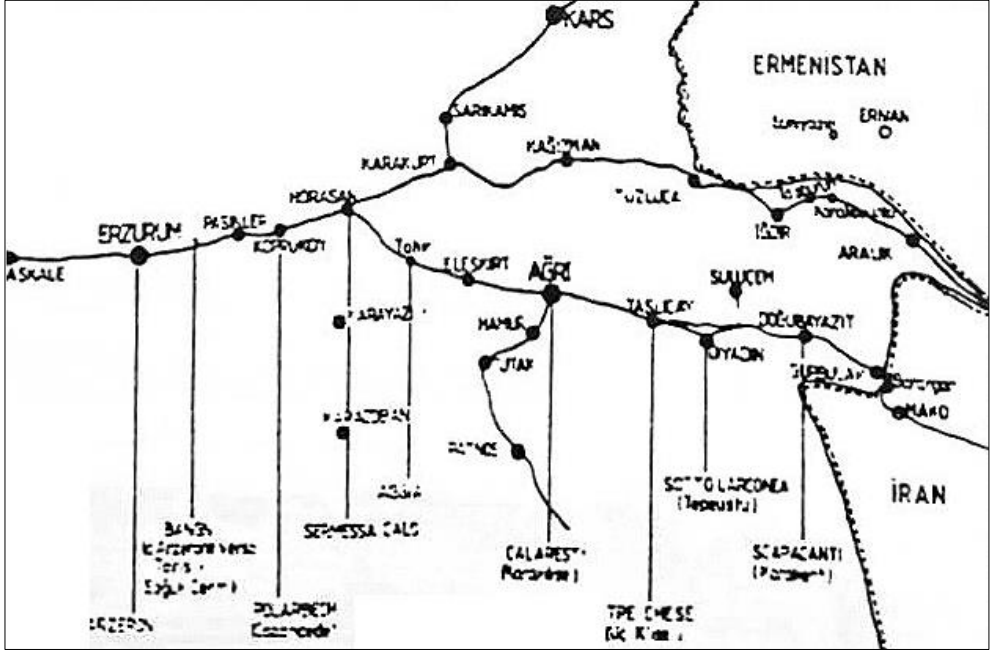
Iğdır Kervansarayı üzerine araştırmalar yapan bilim adamlarından, Rahmi Hüseyin Ünal, hanın avlusu ve taşınması ve taç kapısının dışarıya taşıntı yapmamasından yola çıkarak geç devir eseri olarak nitelendirip, 13. yüzyılın sonu, 14. yüzyılın başlarına tarihlendirirken, konum itibarıyla Tebriz- Doğubayazıt- Batum tali yolu üzerinde bulunduğunu belirtmektedir (Ünal 1970: 7-16). Oktay Aslanapa da güzergâh ve tarih olarak aynı görüşü paylaşırken, dönem olarak, "Selçuklu kervansaray mimarisi yüzyılın tam sonunda Iğdır Kervansarayı gibi, abidevi büyük bir hanla, gelişmesine layık şekilde sona ermiş olmaktadır" diye yazmaktadır (Aslanapa 1989: 186). Hamza Gündoğdu ise kervansarayın tarihlemesine katılırken, güzergâh konusunda diğerlerinden ayrılmaktadır. Gündoğdu, güzergâhın "XIII. ve XIV. yüzyıllarda çok aktif olduğu anlaşılan bu güzergâhın, Doğubayazıt'tan sonra Iğdır'a uğramadan Kervansaraya, oradan da Aras kıyısını izleyerek Kağızman'a, Karakurt 'a, Horasan'a ve Erzurum'a bağlanan alternatif yol olduğu kanaatindeyiz. Batum güzergâhının çok dışında, Iğdır'ın 31 km. güneyinde bulunan Kervan Saray'ın, Batum yolu için fazla içeride ve güzergâh dışı olduğu, bölgenin coğrafi ve topografik durumundan da anlaşılabilir. Bize göre Doğubayazıt'tan geçiş için, kervanların Ağrı Dağı'nın güneybatısındaki Çilli Geçidi'ni kullanmaları gerekmektedir. Alternatif yolu tercih edenler Çilli Geçidi'nden sonra Iğdır'a varmadan, güneybatıya doğru yaylaları geçerek Kervan Saray'a, Kervan Saray'dan sonra da Aras'ı takip ederek, güzergâh üzerindeki Koroğlu Kalesi'ne ulaşmaktadırlar. Eski bir yerleşimin bulunduğu Koroğlu Kalesi; Ejder Kervan Sarayı'nın batısında. Arasa kavuşan direkt yol üzerinde, korunmaya

müsait bir noktada bulunmaktadır. Koroğlu Kalesi'nden sonra da Aras'ı takiben Kağızman'a, Karakurt'a ve Horasan üzerinden de Erzurum'a ulaşılmaktadır. Sonuç olarak XIII. yüzyıl ortalarında, İpek yolu trafiğinin daha canlı olduğu dönemlerde yaptırıldığı anlaşılan Serafettin Ejder Kervansarayı, mükemmel mimarisiyle dikkat çeken bir eser olup, Doğubayazıt- Ağrı- Erzurum güzergâhının kuzeyinde, Doğubayazıt- Çilli Geçidi- Koroğlu Kalesi- Kağızman- Karakurt- Horasan- Erzurum güzergâhını oluşturan alternatif yolun üzerinde inşa edilmiştir. Ancak İğdır'ın bulunduğu alanın geçmişte bataklık ve günümüzde de yer altı sularının yüzeye çok yakın olması dikkate alındığında, kervanların buraya uğramadan, uzaktan geçerek Kervansaray güzergâhını tercih etmeleri için de bir sebep teşkil etmektedir. Çünkü daha sığ ve bataklık bir İğdır yerine Çilli Geçidi'nden sonra kervanların Kervan Sarayı'na kadar hafif engebeli ve sağlam bir zemine sahip olan güzergâhı izlemeleri mantıklı görünmektedir." (Gündoğdu 2007: 412-13) görüşünü dile getirerek, haritayla desteklemektedir (Çizim 6).

Mehmet Yavuz, bölgedeki kervan yollarının Tebriz-Erzurum güzergâhı etrafında şekillendiğini belirttiikten sonra Aras Nehri boyunca ilerleyen yolun Horasan'dan sonra ikiye ayrıldığını, yolun güneydoğuya yönelen kolunun Eleşkirt-Ağrı-Üç Kilise (Taşlıçay), Diyadin ve Doğubayazıt üzerinden Tebriz'e vardığını, kuzeydoğu yönünde ilerleyen kolunun ise Kağızman-Tuzluca üzerinden İğdır'a ulaştığını yazmaktadır (Çizim 7). Yavuz, İğdır'dan Tiflis üzerinden Batum'a ulaşan bir tali yol olduğunu da belirtmektedir (Yavuz 2007: 134-148).



Çizim 6- Hamza Gündoğdu'nun Bahsettiği Güzergâh Haritası (Gündoğdu 2007: 404)



Çizim 7- Mehmet Yavuz' un Bahsettiği Güzergâh Haritası (Yavuz 2007: 145)

Patricia Blessing de İğdır Kervan Sarayı'nın güzergâh ve tarihlemesini Ünal ve Gündoğdu'ya dayandırarak, “yıldız deseni gibi süslemeleri Selçuklu Dönemi Anadolu'sunun genelinde görülen örneklerle benzetmektedir” dedikten sonra “Köprüköy Hanı'nı ve Şerafeddin Ejder Kervan Sarayı'nı kimin yaptırdığı bilinmemektedir; ancak yapılar İlhanlı hükümdarları tarafından inşa edilmiş olsalar dahi, İlhanlı ticaret siyasetinin Anadolu'daki etkilerini açıkça temsil etmektedirler” görüşünü öne sürmektedir (Blessing 2018: 225-226). İğdir Kervansarayı üzerine bir makale yayımlayan Eser Gültekin de yayınında Rahmi Hüseyin Ünal ve Hamza Gündoğdu'nun yapı hakkında yazdıklarını paylaşarak, bu bilim insanlarının görüşlerini tekrar etmiştir (Gültekin 2009: 136-145). Hüseyin Yurttaş ve Mohammad Reza Ghari Heidari “İran-Türkiye (Serahs-Trabzon) İpek Yolu (Doğubayazıt, İğdir, Ani)” isimli makalede tarih olarak 14. yüzyıl derken, güzergâh olarak da “Doğubayazıt'tan Çilli Geçidi ile İğdir'a ulaşan yol, Tuzluca'dan sonra Arpaçay Vadisiyle Ani'ye oradan Kars ve Sarıkamış üzerinden Karakurt-Horasan yoluyla Çobandede'ye varır. Diğer bir yol da İğdir üzerinden Tuzluca-Kağızman-Karakurt-Horasan ve nihayetinde Çobandede'ye ulaşır...” görüşünü ileri sürmektedirler (Yurttaş ve Heidari 2015: 377-393).

Orhan Cezmi Tuncer, Sürmeli'den geçen yolları; Aras Nehri boyunca (İğdir, Sürmeli, Çoban Köprüsü, Hasankale, Erzurum) ve Doğubayazıt- İğdir şeklinde sıraladıktan sonra Kervansaray için de İğdir (Doğubayazıt- Batum) yolunu vermektedir (Tuncer 2007: 26, 84). Hasan Buyruk da 2002 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde Ünal'ın görüşlerine katılarak aynı tarih ve güzergâhı belirtmiş, banisini de yerel bir araştırmacıya (Onk 2006: 50) dayandırmıştır (Buyruk 2002: 100). Aydın Mızrak, “İğdir Zor Köyü



Kervansarayı Proje Çalışması” isimli yüksek lisans tezinde kervansarayı Zor Köyü Kervansarayı olarak tanıtmaktadır. Oysa kervansaray, Zor Köyü’nün yaklaşık olarak 12 km. batısında yer almakta ve köyle hiçbir bağlantısı bulunmamaktadır. Mızrak, dönem ve bânî olarak şu bilgileri paylaşmaktadır “*Kervansaray XIII. yüzyılın Selçuklu tas işlemeciliğinin en güzel örneklerine sahip olup, Zakir Acar’a göre Sürmeli Emiri Şerafettin Ejder (Ezdera) tarafından yaptırılmıştır. Kervansaray, Batum-Tebriz kervan yolu üzerindeki menzil noktalarından biri olup, kervanlar, Çilli Geçidini asmadan önce burada konaklamaktalardı*” (Mızrak 2007: 36) Zor ismini ilk olarak 1912-13 yıllarında yörede araştırmalar yapan Aşkarbek Kalantar kullanmıştır. Kalantar, eski bir Ermeni köyü olan Zor ile kervansarayı bağdaştırmak düşüncesiyle kervansarayda Ermeni özellikleri belirlemeye çalışmıştır (Kalantar 1994: 73-74). Kervansarayın ilk resimleri de bu dönemde Kalantar tarafından çekilmiştir. Haluk Kargı, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi “İğdır Kervansarayı” maddesinde güzergâh olarak Batum-Tebriz tali yolunu, tarih olarak da taç kapıdaki süslemelerden dolayı, 13. yüzyılın sonu, 14. yüzyılın başını ileri sürmektedir. Yine aynı madde de İğdır Kervan Sarayı’nı plan gelişimi açısından Selçuklu kervansaray mimarisinin en son örneklerinden biri olarak nitelenmektedir (Kargı 1999: 81-82)

### **Tarihi ve Coğrafi Bilgiler Işığında Kervansarayın Dönem ve Güzergâh Yönüyle Değerlendirilmesi**

Üzerinde bir inşa veya tamir kitabesi bulunmadığından kervansarayın orijinal ismi bilinmemektedir. Ancak plan yapısı, işçiliği ve en önemli olarak da süslemelerinden yola çıkan araştırmacılar genel manada 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başı tarihlemesini yapmaktadırlar. Yine yukarıda da ayrı ayrı belirtildiği üzere farklı güzergâhlar önerilmektedir. Önce tarihsel perspektiften kervansarayın bânîsi ve dönemi ele alındığında bazı uyumsuz noktalar dikkati çekmektedir. Bânî olarak Şerafüddin Ezdere (Şerafeddin Ejder) görüşü; Celaleddin Harzemşah Ordusu ile 1225 yılında Sürmeli Çukuru bölgesine girdiği zaman Sürmeli Emirliğinin başında Şerafüddin Ezdere ile Hüsamüddin Hızır bulunuyordu. Pasinler aşağısındaki bütün Aras boyu, Kağızman Deresi, Sürmeli Çukuru ve Aras’ın solundaki Serdarabat Ovası’na kadar yayılan bölge, Kars, Ani ve Kür boyları ve Batı Anadolu ile sıkı ilişkileri olan, güneyde Ahlat Emirliği ve Cizre Hükümdarlığı ile de yakın bağlantılar kuran bu iki emir askerleri, Celaleddin Harzemşah’ın ordusuna katılarak Tiflis’in fethinde Harzemşah’ın yanında görev almışlardır (Nesevi 1934: 189).

Anadolu’da güçlü bir devlet kurmak düşüncesinde olan Celaleddin Harzemşah ordusunu Sürmeli Çukuru’nda hazırladıktan sonra Sürmeli Emirleri Şerafüddin Ezdere ve Hüsamüddin Hızır’ı da yanına alarak Kağızman üzerinden hareketle İlkçağlardan beri Kuzeydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Kafkaslarda varlıkları bilinen uluslarla sıkı kültürel ilişkiler içinde bulunan ve her dönem yerleşime sahne olmuş (Arda ve Turan 2017: 329-340) önemli bir kent olan Ahlat’ı kuşattı. Sürmeli Emirlerinden Hüsamüddin Hızır Ahlat kuşatmasında yararlıklar göstermiş, Ahlat kuşatması devam ederken Erciş’i alarak ordunun işesini buradan karşılamıştır. Ahlat’ın alınışından sonra Harzemşah kendi emirlerinden olan Orhan’ın Sürmeliyi istemesi üzerine burasını kendisine vermiştir. Bunu öğrenen Hüsamüddin Hızır “*Sürmeli atalarımın mezarları ile doludur. Bu topraklar atalarım tarafından ihya olunmuştur.*” diye dert yanmıştır (Çetinkaya 1996: 67-69). Bu sırada Şerafüddin Ezdere ve oğlu Hüsamüddin İsa da Ahlat’ın alınışında gösterdikleri ihmal

yüzünden şahın gözünden düşmüş ve kaçmışlardır. Hüsamüddin Hızır, dostu Nesevi vasıtası ile 10.000 dinar ve Şerafüddin Ezdere ile oğlunun yakalanması şartı ile Sürmeli Çukuru'nun bütün şehir ve kalelerini tekrar ele geçirmiştir (Buyruk 2006: 52)

Yöre tarihçesinden de anlaşılacağı üzere Sürmeli Çukuru ve Sürmeli Kenti 1225 yılında Harzemşahlar'ın eline geçmiş ve yine aynı tarihlerde Şerafüddin Ezdere yönetimi bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır. Öncesinde de Malazgirt Zaferi sonrası Ahlatşahlar, onların son bulmasıyla Gürcü ve Şeddadiler yörede hâkimdir. Şerafüddin Ezdere'nin yönetimde olduğu dönemde kervansarayını inşa ettirdiği düşünülse de kervansaray için önerilen 13. yüzyılın sonu 14. yüzyılın başı tarihlemesiyle bir çelişki oluşturacaktır. Kaldı ki bu kadar büyük ebatlı ve gösterişli bir yapının bir emir tarafından inşa ettirilmiş olmasına da ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Yine yöre tarihi kronolojisi takip edildiğinde, 1232 yılında Sürmeli ve yöresi Anadolu Selçuklu Devleti'nin eline geçmiş, fakat bu durum uzun sürmemiş yaklaşık 7 yıl sonra Moğollar bölgeye hâkim olmuşlardır (Bekmez 2020: 78-79). Bu şekliyle de kervansarayın Selçuklu dönemi eseri olması görüşü ile inşa tarihi uyumsuzluk göstermektedir.

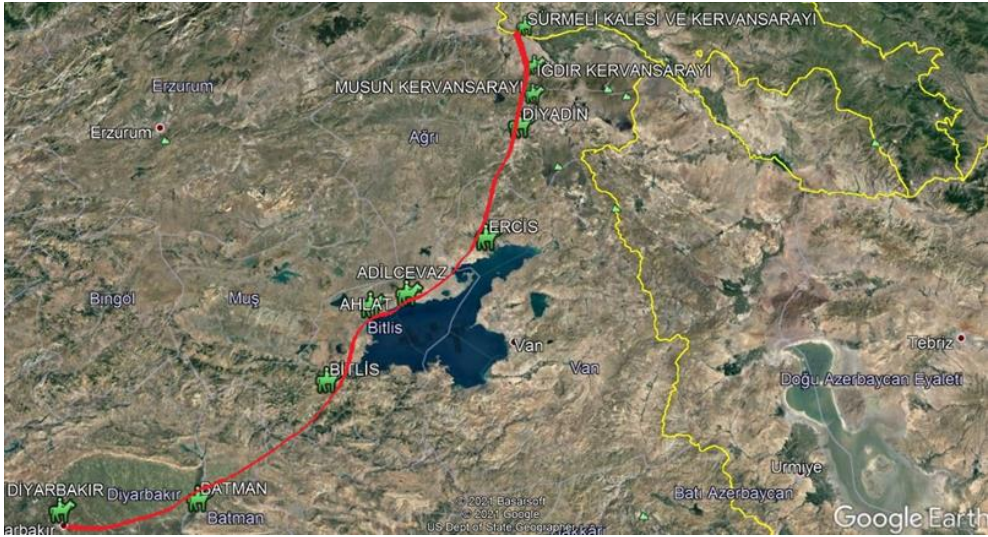
Sürmeli Çukuru 1256-1355 yılları arasında İlhanlıların hâkimiyeti altında girmiş ve bu dönemler arasında bölgede Türk yerleşimi oldukça güç kazanmıştır. İlhanlılar döneminde Sürmeli Çukuru huzur, sükûn ve barış içinde yaşamıştır (Çetinkaya 1996: 69). İlhanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Hülagü Han bölge beylerinin desteklerini alarak Bağdat'ı ele geçirdikten sonra buradaki Abbasi Halifeliği'ne son vermiştir. Doğu Anadolu'yu da kapsayan ve Fırat'tan İndüs'e, Kafkaslardan Umman Denizi'ne kadar uzanan bütün bölgeye hâkim olacak şekilde büyük bir devlet kurdu. Hülagü barış zamanlarını; kış aylarında Urumiye Gölü kıyısında yaptırdığı kışlık sarayında, yazları ise Ağrı Dağı eteklerinde yaptırdığı ileri sürülen yazlık sarayında geçiriyordu. Hülagü'nün yaptırdığı bu Alatağ'daki yazlık saray, Iğdır'da Küçük Ağrı Dağı ile Büyük Ağrı Dağı arasındaki Serdar Bulağı mevkiindeydi (Buyruk 2006: 55).

1261 yılında imar işlerine hız veren Hülagü, Tebriz'i şenlendirdi. Eski Oğuzların yaylağı Ağrı Dağı'nda bazen 50 çift öküzün ancak çekebildiği iri taşlardan bir yazlık saray yaptırdı ve bu sarayın kerestesini de Karakurt, Sarıkamış ve Soğanlı ormanlarından karşıladı (Kırzioğlu 1953: 443). Hülagü'den itibaren Teküder Han, Argun Han, Keykhatu, Baydu gibi İlhanlı hanları Ağrı Dağı'ndaki bu yazlık sarayda oturmuş ve memleket işleri ile meşgul olmuşlardır. İlhanlılar döneminin incelendiği kaynaklarda; Hülagü, Abaka ve Argun hanların yazlık merkezi olan Aladağ'da köşkler ya da saraylar inşa ettirdikleri ifade edilmektedir. Hülagü, Abaka ve Argun hanlar Budist olmakla birlikte Hristiyanlığa ilgi duymuşlardır (Bayhan 2007: 144-152). Teküder Han Müslüman olup Ahmet adını almış, kilise ve tapınakları camiye çevirtmiştir. Fakat Argun Han zamanında Müslümanlık gevşemiş, Budizm gelişmiştir (Kırzioğlu 1953: 445).

İlhanlılar günümüzdeki Iğdır, Kars ve Ardahan ili topraklarını kapsayan bölgeyi 3 vilayete bağlamışlardı. Bunlardan günümüz Iğdır İli toprakları (Sürmeli Çukuru) Kağızman Demir Kapısından Ağrı Dağı doğusuna kadar Aras boylarını içine alacak şekilde ve Ahlat Emirliği Ermenşahlar idaresinde, Eyyubilerden alınan Ahlat ülkesinin merkezi Ahlat aynı zamanda Alatağ sancağı merkeziydi (Kırzioğlu 1953: 454). İlhanlı hükümdarı Gazan Han, yanında yer alan tüm Cingizli başbuğ ve ilbeyleri ile birlikte Müslüman oldu ve sonrasında Gazan Mahmud Han ismini aldı. Hemen arifesinde Iğdır, Kars, Ardahan ve Erzurum

bölgelerinde büyük ölçüde imar hareketleri başlatmıştır. 1336 yılına kadar kuvvetli bir devlet olarak varlığını sürdüren İlanlılar, takip eden 20 yılda vezirlerle büyük beylerin bağımsızlık kazanmak için yaptıkları mücadeleler ile zayıflamış, nihayetinde 1355 yılında tarih sahnesinden çekilmişlerdir. 1357 yılında da İlanlı Ülkesi'nin büyük bir kısmına Celayirîliler hâkim olmuşlardır (Kırzioğlu 1953: 441).

Sürmeli Çukuru ve yöresinin yukarıda zikredildiği şekilde İlanlı dönemi göz önüne alındığında, kervansarayın inşası için önerilen 13. yüzyılın sonu, 14. yüzyılın başı tarihleri bu dönemi kapsadığı görülmektedir. Yine bu dönem içerisinde Dede Korkut Oğuznamelerinde geçen şekliyle Oğuzların kışlık başkenti Sürmeli'nin (Kırzioğlu 2000: 107-109), İlanlı döneminde de önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihi çerçeve Ahlat'ın İlanlılar döneminde sancak merkezi olduğunu göstermektedir. Tebriz'i başkent yapan İlanlıların, Nahçıvan, Erivan, Sürmeli, Erciş ve Ahlat kentlerini canlandırdığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu dönem içerisinde sözü edilen bu kentleri birbirine bağlayan yol güzergâhı üzerinde bulunan İğdır Kervan Sarayı'nın önemli bir konumda olduğu görülmektedir. İlanlı dönemi içerisinde Sürmeli'den Ahlat'a giden bir kervan yolu olmalıydı. İlanlı devleti, doğudan batıya uzanan bir kervan yolu yanında Anadolu'da kuzeyden güneye uzanan başka bir kervan yolu kurma ihtiyacını düşünmüş olabilir (Fotoğraf 7). Bu nedenle İğdır Kervan Sarayı'nın 13. yüzyılın sonunda İlanlı Devleti'nin güçlü olduğu ve bölgede bayındırlık projeleri yaptığı dönemde inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.



Fotoğraf 7- Kuzeyden Güneye Uzanan Kervan Yolu (Google'den Düzenlenerek)

Güzergâhlar kısmında ve haritalarda da görüleceği gibi yolların tamamına yakını doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Önerilen yeni rota, kuzey ile güneyi birbirine bağlarken, başkent Tebriz'i kuzeyden Aras Nehri üzerine inşa edilen köprülerle, güneyden de Kucak geçidi vasıtasıyla Sürmeli'ye bağlıyordu. Bu yollar bir anlamda tali yol işlevi de üstlenmekteydiler. Böylelikle Sürmeli'de birleşen bu üç yol da Aras Nehri'ni takip Kâğızman-Karakurt-Horasan-Pasinler üzerinden Erzurum'a ulaşmaktaydı. İğdır

Kervansarayı için önerilen Doğubayazıt- Çilli Geçidi-Iğdır güzergâhı tarihi bilgiler ile çelişkiler oluşturmaktadır. Bilindiği üzere günümüz Iğdır yerleşimi 17. yüzyılın 3. çeyreğinde kurulmuştur. Çilli Geçidi de bu yeni yerleşimi Doğubayazıt'a bağlamaktaydı. Iğdır- Çilli Geçidi- Doğubayazıt yolu 1970'li yıllara kadar kullanıldıktan sonra günümüz modern yol yapımından sonra terk edilmiştir. Diğer bir durum ise sözü edilen bu güzergâh üzerinde konaklama yerine işaret edebilecek herhangi bir yapıya veya kalıntısına rastlanılmamıştır. Oysa Sürmeli-Iğdır Kervansarayı- Doğubayazıt- Erciş güzergâhı üzerinde Doğubayazıt'ın Suluçem yerleşimi sınırları içerisinde yer alan Musun Kervansarayı (Çetin 2012: 184-185) bu güzergâha ışık tutmaktadır. Yaklaşık olarak; Sürmeli-Iğdır Kervansarayı 22 km, Iğdır Kervansarayı – Musun Kervansarayı 20 km (Bu iki kervansarayın ortasında Kucak Geçidi yer almaktadır), Musun Kervansarayı-Doğubayazıt 30 km. (Bu mesafe düz arazidir) mesafelerden de anlaşılacağı üzere menziller birer günde ulaşılabilir uzaklıkta sıralanmışlardır. Bu düzenlemeyi Ahlat güzergahında da yapmak mümkündür.

Sonuç olarak, incelenen Iğdır Kervansarayı ve üzerinde kurulu bulunduğu güzergâhın, yukarıda belirtilen ve bunların dışında bölgede seyahat eden onlarca seyyahın kullandığı rotaların dışında bulunduğu anlaşılmaktadır. Seyyahların verdiği bilgilerden, bölgeden geçen yollar teyit edilirken, araştırmacıların büyük çoğunluğunun vermiş olduğu Tebriz- Doğubayazıt- Çilli Geçidi- Iğdır- Batum güzergâhı gerek belgesel gerekse maddi buluntu olarak doğrulanmamaktadır. Bânî olarak Şerefüddin Ezdere (Şerafeddin Ejder) ismi de (Şerafüddin Ezdere'in Sürmeli Beyliği 1225, Kervansaray için önerilen inşa tarihi 13. yüzyılın sonu) uyumsuzluklar göstermektedir. Araştırmacıların hemen tamamının katıldığı Selçuklu Dönemi ve 13. yüzyılın sonu, 14. yüzyılın başı dönem ve tarihlemesi görüşü de yine tarihsel süreçle uyumsuzluklar göstermektedir. Zira Selçuklu yörede 7 yıl gibi kısa bir süre kalmıştır ve bu durum da 13. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla önerilen inşa tarihi ile uyumsuzdur. Oysa Hülagü'nün 1261 yılından sonra bölgede imar faaliyetlerine hız verdiği göz önüne alındığında dönem ve tarihleme daha anlamlı bir hal almaktadır. Bu araştırmanın tümünden yola çıkarak; bânîsi bilinmeyen kervansarayın, güzergahını Erivan- Sürmeli- Doğubayazıt- Erciş-Ahlat olarak, dönemini İlhanlı, tarihini ise 13. yüzyılın 3. çeyreği ile 13. yüzyılın sonu olarak önermekteyiz.

**Kaynaklar**

- Arda, G.- Turan, A. O. (2017). “Ahlat Müzesindeki Bazı Eserlerle İlgili Bir İlk Değerlendirme”, Prof. Dr. Işık Aksulu’ya Armağan Mimari, Koruma, Yenileme ve Restorasyon. Ankara: Nobel Yayınları. 329-440.
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayhan, A. A. (2007). “Yazılı Kaynaklara Göre Aladağ ve Yazlık İlhanlı Sarayları”, *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (Ed. O. Belli). 07-11 Eylül 2005. İstanbul. 144-152.
- Bekmez, A. (2020). *Anadolu Selçuklu Çağı Mimarisinde Moğol İstilasının Sonrası Değişim Dönüşümü ve Süreklilik*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blessing, P. (2018). *Moğol Fethinden Sonra Anadolu’nun Yeniden İnşası*. (Çev. M. Özkılıç) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Buyruk, H. (2002). *İğdır ve Çevresinde Tarihi-Kültürel Kalıntılar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buyruk, H. (2006). *Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla İğdır*. İğdır: İğdır Belediyesi Kültür Yayınları.
- Chardin, J. (2014). *Chardin Seyahatnamesi*. (Ed. Stefanos Yerasimos) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Clavijo, R. G. d. (2007). *Timur Devrinde Kadis’ten Semerkand’a Seyahat*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çetin, Y. (2012). *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri İle Ağrı*. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Çetinkaya, N. (1996). *İğdır Tarihi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gültekin, E. R. (2009). “Ağrı – Doğubeyazıt Güzergâhu Yakınında İnşa Edilen İğdır Kervansarayı’nın Dünü ve Bugünü”. *II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu*. (Ed. O. Belli). 8-10 Ekim 2008. Ağrı. 136-145.
- Gündoğdu, H. (2007). “İğdır/Şerafettin Ejder Kervansarayı”. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. (Ed. Hakkı Acun) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Heyd, W. (1959). *Historie du Commerce du Levant au Moyen Age-I*. Amsterdam.
- Kalantar, A. (1994). *Armenia: From the Stone Age to the Middle Ages*. Neuchâtel: Recherches et Publications.
- Kargı, H. (1999). “İğdır Kervansarayı”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi-XIX*. İstanbul. 81-82.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars Tarihi-1*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (2000). *Dede-Korkut Oğuznameleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kiepert, M. (1881). *Etude sur l’itineraire de l’Asie Occidentale de Pegolotti*. Historie CI. Der Berliner Akad.
- Konukçu, E. (1994). “Clavijo’nun Doğu Anadolu (Erzincan-Doğu Beyazid) Yolculuğu (1404-1405)”. *XI. Türk Tarih Kongresi*, 2. 05-09 Eylül 1990. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 795-803/ 265-275.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies-2*. New York- Bombay.

- Mızrak, A. (2007). *Iğdır Zor Köyü Kervansarayı Proje Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nesevi, M. (1934). *Celaluttin Harzemşah*. (Çev. Necip Asım) İstanbul.
- Onk, N. (2006). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Iğdır Tarihi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Parrot, F. (1846). *Journey to Ararat*. (Çev. W.D. Cooley), New York.
- Pegolotti, (1936). *La Practica della Mercatura*. Cambridge: Evans Yayınları.
- Tavernier, J.-B. (2010). *Tavernier Seyahatnamesi*. (Ed. Stefanos Yerasimos) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tournefort, J. d. (2008). *Tournefort Seyahatnamesi*. (Ed. Stefanos Yerasimos) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tuncer, O. C. (2007). *Anadolu Kervan Yolları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ünal, R. H. (1970). "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı Doğubayazıt- Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar". *Sanat Tarihi Yıllığı*. 3, 7-16.
- Yavuz, M. (2007). "Transkafkasya'da Üç Kervansaray/Han". *Selçuklu Çağında Mimarlık Sempozyum ve Sergisi Bildiriler Kitabı*. Konya. 134-148.
- Yurttaş, H.- Heidari, M. R. G. (2015). "İran-Türkiye (Serahs-Trabzon) İpek Yolu (Doğubayazıt, Iğdır, Ani)". *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II* (ed. M. Işıklı, B. Can), Cambridge: Scholars Publishing. 377-393.